

„látomásban hírül kapta, / nevét István mártír adta”

A római Santo Stefano Rotondo templom Szent István névadását ábrázoló freskója

Az örök város legmagasabb pontján, a Mons Caeliuson álló 5. századi ókeresztény kerektemplom, a Santo Stefano Rotondo magyar vonatkozásainak komoly irodalma van.¹ A templom liturgikus ellátását V. Miklós pápa 1454-ben az 1404 óta Rómában megtelepedett magyar alapítású pálos rendre bízta,² majd később ugyanitt tett kísérletet egy önálló magyar kollégium megalapítására 1579-ben Szántó (Arator) István, a Szent Péter Bazilika jezsuita magyar gyóntatója.³ Az új magyar és a Loyolai Szent Ignác által 1552-ben alapított német kollégium egyesítésével hozta létre XIII. Gergely pápa 1580-ban a máig fennálló Collegium Germanicum et Hungaricumot,⁴ és azóta az örök város egyik építészeti remekéjét tisztelt ókeresztény kerektemplom a Germanicum–Hungaricumhoz tartozik, a kollégiumot fenntartó két egyház közös kincse. Az, hogy immár több mint négy évszázada a német–magyar kollégium látja el a Santo Stefano Rotondo liturgikus kezelését, semmit sem vett el a templom magyar kultúrtörténeti jelentőségéből. 1602-től a magyar pálosok ismét itt, a templom melletti kolostorban kaphattak római szállást, melynek udvarában a szép manierista kerekesházat Nagy Lajos király címere díszíti,⁵ 1778-ban pedig VI. Pius pápa – cserében a Szent Péter Bazilika új sekrestyékápolnájának építése miatt lebontatott, Szent István alapította magyar vendégházért – a Santo Stefano Rotondóhoz egy új magyar kápolnát építtetett,⁶ illetve a Santo Stefano főoltárát a három magyar Szent Király tiszteletére szenteltette. VI. Pius 1776. június 20-án kiadott bullája mondja ki, hogy a Szent István vértanú kerektemplom a „magyarok római nemzeti temploma”.⁷

A Santo Stefano Rotondo magyar művelődéstörténeti fontosságát a 19. század végén „italo-mániában szenvedő”⁸ magyar utazói, Péterfy Jenő és Riedl Frigyes fedezték fel, a

¹ Vö. SÁRKÖZY Péter, *Közös hazánk: Róma (Lászlai János síremlékének tanítása) = Neolatin irodalom Európában és Magyarországon*, szerk. JANKOVITS László, KECSKEMÉTI Gábor, Pécs, 1996, 205–215.

² MONAY Ferenc, *A római magyar gyóntatók*, Róma, 1956, 76.

³ LÁZÁR István, *Kísérlet a Római Collegium Hungaricum megalapítására*, AHisLitt, 1988, 135–143.

⁴ VERESS Endre, *Az Olaszországban járt magyar tanulók anyakönyvei és iratai, Collegium Germanicum–Hungaricum*, Bp., 1917; István BITSKEY, *Il Collegio Germanico–Ungarico nella storia della cultura barocca ungherese*, Roma, Viella, 1996.

⁵ Florio BANFI, *Ricordi ungheresi in Italia*, Roma, 1942, 227–232; Carlo CESCHI, *Santo Stefano Rotondo*, Roma, L’Erma di Bretschneider, 1983, 148–156.

⁶ Ifj. GERŐ László, *A római Santo Stefano Rotondo, a magyarok nemzeti temploma*, Bp., MTA, 1944.

⁷ O. J. TENCAJOLI, *Le chiese nazionali e italiane in Roma*, Roma, 1928, 134.

⁸ Babits írja 1908-ban Juhász Gyulának: „Amint látod, italo-mániában szenvedek és egyre Dantét idézem”. *Babits–Juhász–Kosztolányi levelezése*, szerk. BELLA György, Bp., 1959, 173.

templom közepén, az oltár mögött található magyar síremlék és annak örökérvényű üzenete miatt.⁹ A 76 évesen Rómába érkező Lászlai János gyulafehérvári kanonok, a Szent Péter Bazilika magyar gyóntatója ugyanis úgy végrendelkezett 1523-ban, hogy hamvait a „magyar pálosok” templomában helyezték el az általa megtervezett szép márványsíremlék alá, melyre saját epitáfiumát vésette: „Natum quem gelidum vides ad Istrum / Romana tegier viator urna / Non mirabere si extimabis illud / Quod Roma est Patria omnium fuitque.”¹⁰ Ez a „közös hazánk: Róma”-gondolat ragadta meg a Rómában megforduló magyar írók és értelmiségiek fantáziáját, erről szól Riedl Frigyes *Magyarok Rómában* (1898) és Cs. Szabó László *Római muzsika* (1970) című esszékötetete, és minden bizonnyal Ady Endre csodálatos verse, a *Nyárdélutáni Hold Rómában* is.¹¹

A 24 méter magas, hármaskörfolyosós ókeresztény kerektemplom Róma egyik lecszebb és legértékesebb műemléke, mely méltán váltotta és váltja ki a művészettörténészek és a látogatók csodálatát.¹² Ugyanakkor a templom története szinte mindig a restaurálások szükségességéről szólt, és majd két évszázadon át elhanyagolt, romos állapotban volt. A felújításra és újabb ásatásokra (melyek során a templom alatt egy Mithrász-szentélyt találtak) a hatvanas évek végén került csak sor az Olasz Műemlékvédelmi Felügyelet és a Müncheni Érsekség megbízásából és támogatásával. A felújítás már majd három évtizede tart. A restaurálások során az ideiglenes fapadlózat lerakásakor, 1988-ban kiemelték a magyar gyóntató az oltárkerítés hátsó bejáratánál lévő márványsírkövet, és azóta tart a – nem mindig tudományos igényű – vita arról, hogy mi lesz a felújítás végén a Lászlai-sír sorsa. Nem tudni, miért, de többször felvetődött, hogy a sírkövet nem helyeznék vissza az oltár mögé, ahonnan tíz évvel ezelőtt kiemelték, hanem máshová, talán a még felújításra váró, a templomhoz csak 1778-ban, utólag hozzáépített magyar kápolnába helyeznék el. Így a sírkő és rajta a felirat, hogy mi, akik „a hideg Dunának partjain születünk”, otthon érezhetjük magunkat a kereszténység közös hazájában, Rómában – a templom közepéről egy teljesen jellegtelen és észrevétlen helyre kerülne, és így végleg megszűnne a templom magyar jellege (hiszen érthetetlenül sehol semmilyen felirat nem emlékeztet erre, csak arra, hogy a templom a müncheni érsek, Friedrich Wetter kardinális tituláris temploma).

Az új elhelyezést fontolgatók részéről még az is elhangzott: meglehet, hogy eredetileg nem is itt volt a síremlék, hiszen az 1980. évi feltáráskor a sírkőlap alatt nem találtak csontokra.¹³ Igaz, arra sincs semmi bizonyíték, hogy máshol lett volna eredetileg az 1523-as pestisjárvány idején elhunyt magyar gyóntató síremléke (akinek végrendelete végrehajtásáról Brodarics István királyi követ és Gyöngyösi Coelius Gergely pálos pro-

⁹ SÁRKÓZY Péter, „*Minek a selymes víz, a tarka márvány?*” A Nyugat-nemzedékek Itália-élménye, Jelenkor, 1981, 914–924; Uő., „*Italia incolis vitam iucundam praebet*”: Magyarok a XX. századi Itáliában = „*Unus omnes in Christo*”: Békés Gellért emlékkönyv, Pannonhalma, 1994, 47–62.

¹⁰ V. KOVÁCS Sándor, *Egy epigrammaköltő a Jagelló-korban* = V. K. S., *Eszmetörténet és régi magyar irodalom*, Bp., 1987, 396–437.

¹¹ SÁRKÓZY, *Közös hazánk: Róma*, i. m., 208–210.

¹² Flavio BIONDO, *De Roma Instaurata*, Basilea, 1559, I, 13; Corrado RICCI, *Roma – Visioni e figure*, Roma, 1919, 9–12.

¹³ CESCHI, i. m., 154.

vinciális gondoskodott¹⁴), míg az első, 19. századi templomleírások egyértelműen azt bizonyítják, hogy a sírkő „a templom középső (fő) oltára mögött, a padlóban” volt elhelyezve, a XIII. Gergely pápa által 1580-ban emeltetett nyolcszögletű alaprajzú stukkós mellvéd hátsó bejáratánál.¹⁵

Amikor XIII. Gergely pápa hozzájárult Szántó (Arator) István javaslatához, hogy a pálos kolostorban magyar kollégiumot létesítsenek, egyúttal elrendelte a templom helyreállítását. Ekkor falazták be a harmadik körgyűrűt és építették meg az oltár körüli korlátot is, melyet a Boncompagni család címerével díszítettek.¹⁶ Így került a templom és a kolostor 1580-ban az egyesített Collegium Germanicum kezelésébe. A kollégium rektora, P. Lauretano 1582-ben a kor neves festőjét, Pomaranciót (Nicolo Circignani) bízta meg a templom frissen befalazott körgyűrűjének és az oltárkorlát stukkóinak kifestésével. Pomarancio Antonio Tempesta és Matteo Da Siena segítségével még abban az évben elkészült munkájával. Az oltárkorlát tábláit Szent István első vértanú élettörténetének és legendájának jeleneteivel, a körtemplom belső falait pedig a keresztények mártíriumának realista ábrázolásával díszítette.¹⁷ Pomarancio freskósorozata a következő évszázadokban nagy népszerűségnek örvendett – hála De Cavallieri 1585-ben készített metszeteinek –, és így lett a Santo Stefano Rotondo nagyheti állomástemplom, ahová a nagybőjt idején külön zarándoklatokat vezettek.

Számunkra, magyarok számára azonban a kevesebb figyelmet felkeltő oltárkerítés az érdekesebb, mert vitathatatlanul bizonyítja, hogy a templom magyar jellege az 1580. évi kollégiumegyesítés után sem szűnt meg. Az oltárkerítést díszítő freskósorozat egyik képe ugyanis, a baloldali első stukkó épp az oltárkerítés hátsó bejáratánál, ott, ahol a Lászlai-síremlék nyugodott (egészen kiemeléséig, 1988-ig), azt jeleníti meg, amint Szent István vértanú megjelenik Géza magyar fejedelem feleségének álmában, és megjövendőli számára fia, Szent István születését. Hogy a jelenet valóban Sarolta álmát ábrázolja, nem lehet semmi kétség, hiszen a freskó alatt máig ott áll a felirat: „B. Stephanus Sancti Stephani Hungarorum Regis predicat ortum.”¹⁸

A Római Magyar Akadémián 1996 októberében rendezett nemzetközi konferencián olasz, német és magyar kutatók elemezték az 1500 éves templom „titkait”. A konferencián Mara Nimmo professzorasszony ismertette az oltárkorlát díszítéseit, és új kutatásai eredményeként bizonyította, hogy a szóban forgó stukkóképet hordozó oltárkorlát hátsó külső oldalán látható, eléggé megrongálódott márványrelief két figurája nem más, mint a kardot fogó Szent László és a szüzesség liliomaival ábrázolt Szent Imre herceg – míg a korlát belső oldalán ott a jelenet a szent király születéséről. A professzorasszony csak azt nem tudta tisztázni, hogy miként juthatott ez a legendajelenet Pomarancio elképzelésébe,

¹⁴ Florio BANFI, *La lapide sepolcrale di Giovanni de Lazo assertore di Roma „patria comune”*, Roma, Herder, 1961, 33–36.

¹⁵ GERŐ, *i. m.*, 29–30.

¹⁶ *Uo.*, 29, 97.

¹⁷ *Uo.*, 30–31.

¹⁸ Vincenzo FORCELLA, *Iscrizioni delle chiese e d'altri edifici di Roma*, Roma, 1876, VIII, 209.

hiszen ilyen csodáról vagy jóslatról a Szent István vértanúról szóló nemzetközi irodalom nem tesz említést.

Pomarancio freskójának előképét azonban nem is a nemzetközi, hanem a magyar legendairadalomban kell keresni. A Hartvik-legendája egyik részlete ugyanis épp ezt a jelenetet meséli el: „Megjelent ugyanis boldog István levita és első vértanú előtte, a levita öltözet díszivel ékesítve, és így kezdett szólni hozzá: »Bízz az Úrban, asszony, s légy biztos, hogy fiút fogsz szülni, akinek e nemzetségben először jár korona és királyság, és nevedet ruházd reá.« Rácsodálkozván az asszony így válaszolt: »Ki vagy uram, vagy mely néven neveznek?« »Én vagyok – felelt az –, István első vértanú, aki először szenvedett vértanúságot Krisztus nevéért.« Ezt mondván eltűnt.” (Kurcz Ágnes fordítása.)¹⁹ A jelenet így szerepel a *Képes Krónika* miniatúrái között is: „Lapostornyú, teraszos és boltíves mellékfolyosóval ellátott palota díszes, gótikus termében születik meg Szent István (19^a lap). Aranyos díszítésű vörös függönyös háttér előtt, széles ágyban, félülő helyzetben látható Sarolta fejedelemasszony, amint ölében kisededábrázolásokra emlékeztető ruhátlan, glóriás kis csecsemőt tart. Ágya mellett Szent István protomártír áll és aranykoronát nyújt át Saroltának. Sarolta mögött négy előkelő hölgy figyeli a jelenetet, míg a terem melletti oldalfolyosón érdeklődő udvari előkelőségek várnak s tárgyalják az eseményeket.”²⁰

Pomarancio freskója hasonló, de semmiképp sem vezethető vissza arra, hogy a toszkánai festő láthatta volna az akkor valószínűleg török kézben lévő *Képes Krónika* miniatúráit. Nála csak a félülő helyzetben lévő asszony és a levita tógában álló protomártír szerepelnek sokkal egyszerűbb környezetben. Berkovits Ilona azt is megállapítja tanulmányában, hogy „Szent István születésének ábrázolásánál olyan eseményt örökít meg a miniatör, amelyet a *Képes Krónika* nem említ, és ami a Hartvik-féle legenda egy téves értelmezésére vezethető vissza. A legenda szerint Szent István protomártír István király születése előtt jelenik meg Saroltának, hogy fia születését megjövendölje.”²¹ Azaz a jelenet forrása nem lehetett a *Képes Krónika* hasonló jelenetet ábrázoló, de teljesen más stílusú és jellegű miniatúrája, hanem magának a Hartvik-legendának a szövege volt a (talán nem közvetlen) inspiráló. Ennek alapján ugyanis Magyarország-szerző ismert és énekelt Szent István-himnuszok születtek, melyekben szinte szó szerint szerepel a Pomarancio freskó felirata: „B. Stephanus Sancti Stephani Hungarorum Regis predicat ortum.” A *Corde voce mente pura* kezdetű 13. századi szekvenciában: „Hic est Geisae ducis natus, / visione praesignatus / ante ortum est vocatus / Stephanus a Stephano”;²² a *Gaude mater Hungaria* himnuszban: „Geisae duci decrepito / divina fit promissio, /

¹⁹ Szöveggyűjtemény a régi magyar irodalom történetéhez: Középkor (1000–1530), szerk. MADAS Edit, Bp., Tankönyvkiadó, 1992, 43; *Scriptores Rerum Hungaricarum*, ed. Emericus SZENTPÉTERY, Bp., 1938, II, 406.

²⁰ BERKOVITS Ilona, *A Képes Krónika és Szent István királyt ábrázoló miniatúrái*, Bp., 1938, 17–18.

²¹ *Uo.*, 18.

²² Vö. MADAS, *i. m.*, 259–261, 587; *Analecta hymnica medii aevi* (AH), ed. G. M. DREVES, CI. BLUME, Leipzig, 1886–1922, LV, 346–347; DANKÓ József, *Vetus hymnarium ecclesiasticum Hungariae*, Bp., 1893, 211–213.

Stephanus a Stephano / vocatus est in utero. // Cuius ortus praedicitur / patri caelesti nuntio, / martyr ad matrem mittitur / nascentis vaticinio.”²³

Ezek után úgy vélem, nem merő feltételezés, hogy a Pomarancio-freskójelenet „forrása” csakis a Collegium Germanicum et Hungaricum hat magyar tagjának egyike lehetett,²⁴ és ezért szinte szó szerinti a megegyezés a magyarországi latin énekek és a freskó latin felirata között. És az sem lehet „véletlen” műve, hogy az első magyar szent király születését megjövendölő jelenet és az azt tartó mellvéd hátsó oldalán Szent László és Szent Imre herceg márványreliefje épp az oltárkorlát hátsó bejáratának bal oldalára került, hiszen már ott volt egy másik magyar síremléke, melyen a humanista epigramma örök mementóul hirdette, hogy „Róma mindannyiunk közös hazája volt és marad”. Lászlai János sírkövének ikonográfiailag pontosan megkomponált helye a Santo Stefano ke-rektemplom közepén van, ott, „ahol körös-körül minden ablakból egyformán őt éri a déli harangszóra a fény”.²⁵

Sárközy Péter

²³ MADAS, *i. m.*, 266–267, 588; AH, XXIII, 271; DANKÓ, *i. m.*, 205–207.

²⁴ BITSKEY, *i. m.*, 35–37. A Collegium Germanicum et Hungaricum 1579–1582 közti magyarországi nővendékei Kondi Benedek, Blasius Barancius, Bereck Dániel, Hármás László, Csehi Mihály, Johannes Smugger voltak.

²⁵ Cs. SZABÓ László, *Római muzsika*, Bp., Magvető, 1982, 38. Vö. SÁRKÖZY Péter, Cs. Szabó László *Római muzsikája*, Katolikus Szemle, Róma, 1989/4, 1–13.